ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Oripov Ne'matillo Cho'lliyevich

Qarshi davlat universiteti Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi katta o'qituvchisi

Rabbimova Gulsevar Ilhom qizi

Qarshi davlat universiteti Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi 2-bosqich talabasi

QALAMTASVIR CHIZGILARDA UMUMIY TUSHUNCHALAR

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola tasviriy san'atning fundamental asosi hisoblangan qalamtasvir janrining nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etishga bag'ishlanadi. Maqolada qalamtasvirning nafaqat texnik mahorat turi, balki obyektiv borliqni anglash va uni fazoviy tekislikda aks ettirishning o'ziga xos falsafiy-mantiqiy tizimi ekanligi dalillanadi. Tadqiqot davomida chizgi (liniya), shtrix, konstruktiv tahlil va perspektiva qonuniyatlarining o'zaro integratsiyasi ilmiy nuqtai nazardan yoritilgan. Shuningdek, maqolada narsa va buyumlarning hajmiy-plastik yechimini yaratishda nur-soya (chiaroscuro) qonuniyatlarining o'rni, kompozitsion muvozanat va oltin kesim tamoyillarining akademik qalamtasvirdagi ahamiyati keng tahlil qilinadi. Muallif qalamtasvir materiallarining (grafit, ko'mir, sangina) o'ziga xos xususiyatlarini rassomning badiiy niyati bilan bog'lagan holda o'rganadi. Maqola san'atshunoslik yo'nalishidagi talabalar, tadqiqotchilar va pedagoglar uchun nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar

Qalamtasvir, chizgi, shtrix, konstruksiya, perspektiva, nur-soya, plastik yechim, akademik mahorat.

Tasviriy san'at olamida har qanday ijodiy jarayon, xoh u mahobatli rangtasvir asari bo'lsin, xoh nozik haykaltaroshlik namunasi, barchasi qalamtasvirning poydevori ustiga quriladi.[1] Qalamtasvir — bu san'atning alifbosi bo'lib, u rassomga borliqni tahlil qilish, uning ichki strukturaviy mohiyatini anglash va fazoviy borliqni ikki o'lchamli tekislikda aks ettirish imkonini beradi. Akademik qalamtasvir o'zining ko'p asrlik tarixiga ega bo'lib, Uyg'onish davri ustalarining ilmiy izlanishlari natijasida shakllangan qat'iy qonuniyatlarga tayanadi. Tasviriy san'atning barcha turlari va janrlari uchun qalamtasvir eng fundamental poydevor hamda birlamchi ijodiy manba hisoblanadi. Insoniyat madaniyati tarixida tasvirlash san'ati obyektiv borliqni vizual idrok etish va uni qayta ishlashning eng qadimgi usuli bo'lib kelgan. Akademik qalamtasvir shunchaki texnik mahorat majmuasi emas, balki ijodkorning borliqni falsafiy va mantiqiy anglash tizimidir. Har bir chizgi ortida rassomning fazoviy tasavvuri, narsa va buyumlarning ichki tuzilishini his qilish qobiliyati yashirinadi. Zamonaviy san'atshunoslikda qalamtasvirning umumiy tushunchalari uning nazariy asoslarini hamda amaliy qo'llanilish qonuniyatlarini qamrab oladi. Rassomlik mahoratining cho'qqisi hisoblangan ushbu soha inson ongini tahliliy mushohada yuritishga va vizual intizomga o'rgatadi. Qalamtasvir orqali ijodkor tabiatdagi murakkab shakllarni oddiy geometrik elementlarga ajratish va ularni qayta qurish ko'nikmasiga ega bo'ladi. Mazkur san'at turida chiziq, nur va soya kabi ifoda vositalari asarning

[1] Abdirasilov S., Tolipov N. Qalamtasvir. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010. – B. 12-14.

nafaqat hajmini, balki uning ruhiy-emotsional muhitini ham shakllantiradi. Professional badiiy ta'lim tizimida qalamtasvirni o'rganish barcha ixtisosliklar uchun majburiy va asosiy bosqich sifatida e'tirof etiladi. Obyektning konstruktiv tuzilishini tahlil qilmasdan turib, uning mukammal va realistik tasvirini yaratish imkonsizdir. Klassik maktab an'analari va zamonaviy yondashuvlar uyg'unligi qalamtasvirning ifoda imkoniyatlarini yanada boyitib bormoqda. Tasvirning har bir elementi varaq tekisligida ma'lum bir kompozitsion vazifani bajaradi va umumiy yaxlitlikka xizmat qiladi. Ushbu maqolada qalamtasvirning tayanch tushunchalari hamda ularning amaliyotdagi ahamiyati ilmiy metodologiya asosida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, chizgi texnikasining nazariy muammolari va ularning yechimi masalasi zamonaviy san'at talablari nuqtai nazaridan tahlil etiladi. Binobarin, qalamtasvirning umumiy qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirish har bir bo'lajak rassom uchun professional yetuklik garovidir. San'atshunoslik nuqtai nazaridan yondashilganda, qalamtasvirning umumiy tushunchalari uning ifoda vositalari, texnik usullari va fazoviy qurilish tamoyillari bilan uzviy bog'liqdir.

Qalamtasvirning eng birlamchi ifoda vositasi chizgi (liniya) hisoblanadi. Chizgi o'z tabiatiga ko'ra shartli bo'lib, tabiatda sof holdagi chiziqlar mavjud emas, balki bir-biridan rang yoki yorug'lik bilan ajralib turadigan yuzalar mavjud. Biroq, rassom ongida chizgi narsa va buyumlarning chegarasini, ularning siluetini va dinamik holatini belgilab beruvchi asosiy elementdir. Chizgilarning xarakteri — ularning ingichka yoki yo'g'onligi, yumshoq yoki keskinligi orqali asarning emotsional muhiti yaratiladi. Masalan, gorizontal chizgilar sokinlik va barqarorlikni, vertikal chizgilar esa yuksalish va tantanavorlikni ifoda etsa, diagonal chizgilar harakat va ichki kuchlanishdan dalolat beradi. Chizgi bilan bir qatorda shtrix tushunchasi ham qalamtasvirning ajralmas qismidir. Shtrix — bu ma'lum bir ritm va yo'nalishda berilgan qisqa chiziqlar tizimi bo'lib, u narsaning fakturasi, hajmi va fazoviy chuqurligini tasvirlashda asosiy qurol vazifasini o'taydi. Akademik maktabda shtrixning shakl bo'ylab qo'yilishi muhim talab hisoblanadi, chunki bu narsaning anatomik yoki konstruktiv tuzilishini ochib berishga xizmat qiladi.

Konstruktiv qurilish qalamtasvirning mantiqiy asosini tashkil etadi. Har qanday murakkab shaklni tasvirlashdan avval rassom uni geometrik soddalashtirish orqali tahlil qilishi lozim. Borliqdagi barcha predmetlar kub, shar, silindr yoki konus kabi asosiy shakllarning kombinatsiyasidan iboratdir. Konstruktiv tahlil jarayonida "ichidan tashqariga" qarab chizish tamoyili qo'llaniladi, ya'ni predmetning ko'rinmas tomonlari ham tasavvurda chiziladi. Bu esa tasvirning mustahkam va hajmga ega bo'lishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, chiziqli perspektiva qonuniyatlari qalamtasvirda fazoviy chuqurlikni yaratishning yagona ilmiy yo'lidir. Ufq chizig'i va davom etish nuqtalari orqali predmetlarning uzoqlashgani sayin kichrayishi va shaklan o'zgarishi matematik aniqlikda ifoda etiladi. Perspektiva qonunlariga bo'ysunmagan tasvir o'zining realistik kuchini yo'qotadi va dekorativ tekislikka aylanib qoladi.[2]

Maqolaning muhim qismlaridan biri narsa va buyumlarning hajmiy tasvirini yaratishda nur-soya (chiaroscuro) tushunchasiga qaratiladi. Yorug'lik va soyaning o'zaro taqsimlanishi predmetning moddiyligini va uning fazodagi o'rnini ko'rsatadi. Yorug'lik (nur), yarim soya, xususiy soya, refleks va tushuvchi soya kabi bosqichlar izchillik bilan tasvirlanganda tasvirda uch o'lchamli hajm (3D effekt) paydo bo'ladi. Ayniqsa, refleksning ahamiyati juda katta, chunki u predmetni atrof-muhit bilan bog'laydi va havo perspektivasini boyitadi. Soya qanchalik chuqur va boy bo'lsa, yorug'lik shunchalik yorqin va ta'sirli namoyon bo'ladi.[3] Ushbu jarayonda rassomdan nafaqat ko'rish, balki tahlil qilish va umumlashtirish mahorati talab etiladi.

[2] Ли Н.Г. Основы учебного академического рисунка. – Москва: Эксмо, 2003. – С. 45.

[3] Беда Г.В. Основы изобразительной грамоты. – Москва: Просвещение, 1989. – С. 112-115.

Kompozitsion yaxlitlik qalamtasvirda asarning tugallanganligini belgilaydigan oliy mezondir. Kompozitsiya — bu barcha tasviriy vositalarni ma'lum bir g'oya va tartibga bo'ysundirish san'atidir. Varaqning markazi, tarozi kabi muvozanatlashgan qismlari, statik va dinamik holatlar o'rtasidagi nisbat rassomning didi va mahoratiga bog'liq. Oltin kesim qoidasi asrlar davomida san'atning eng mukammal proporsional o'lchovi bo'lib kelgan. Qalamtasvirda proporsiya tushunchasi ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Har bir bo'lakning butunga nisbati yoki bir detalning ikkinchisiga nisbatan o'lchami aniq topilmas ekan, tasvirda haqiqatga yaqinlik buziladi.[4] Rassom doimo "vizirovka" usuli yordamida o'lchamlarni qiyoslab borishi, umumdan xususiyga va xususiydan yana umumga qaytish tamoyiliga amal qilishi shart.

Qalamtasvir materiallarining rang-barangligi ham uning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Grafit qalamlar o'zining aniqligi va nafisligi bilan ajralib tursa, ko'mir va sangina kabi yumshoq materiallar asarga ko'proq hissiyot, lirik kayfiyat va fakturaviy boylik bag'ishlaydi. Har bir materialning o'ziga xos "tili" bor. Masalan, sanginaning iliq jigarrang tuslari inson portretida teri rangini ifodalash uchun juda qulaydir. Akademik qalamtasvirda materialni to'g'ri tanlash va uni qog'oz xususiyatlariga moslash rassomdan katta amaliy tajribani talab qiladi. Xulosa qilib aytganda, Tadqiqot natijalari va ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, qalamtasvir nafaqat ko'rish qobiliyatini, balki insonning tahliliy fikrlash va borliqni mantiqiy tizimlashtirish mahoratini ham shakllantiradi. Tasvirlash jarayonida qo'llaniladigan har bir chizgi rassomning ichki intuitsiyasi va akademik bilimlari o'rtasidagi oltin ko'prik vazifasini o'taydi. Akademik qalamtasvir qonuniyatlarini chuqur o'rganish ijodkorga kelajakda rangtasvir va kompozitsiya sohalarida erkin manevr qilish imkonini beradi. Shaklni konstruktiv tahlil qilish orqali rassom buyumning tashqi qobig'idan o'tib, uning ichki anatomik mohiyatini anglay boshlaydi. Perspektiva qonuniyatlari esa vizual aldanishlarni ilmiy asoslangan fazoviy reallikka aylantirishning asosiy vositasidir. Nur va soya munosabatlarini to'g'ri muvozanatlash orqali tekis qog'oz yuzasida jonli va nafas oluvchi muhitni yaratish mumkin bo'ladi. Shuningdek, shtrix qo'yish madaniyati har bir rassomning o'ziga xos imzosini va individual uslubini belgilab beruvchi muhim omildir. Qalamtasvir materiallari bilan ishlash jarayonida ularning fizik xususiyatlarini his qilish asarning badiiy ta'sirchanligini bir necha barobar oshiradi. Kompozitsion izchillik esa tomoshabin nigohini tasvirdagi asosiy g'oyaga yo'naltirishda yetakchi rol o'ynaydi. Shuni ham ta'kidlash joizki, qalamtasvirda proporsiya va masshtab tushunchalari asarning monumental yoki lirik xarakterini belgilaydi. Tasviriy san'at ta'limida qalamtasvirning ushbu fundamental asoslari talabalarning professional etikasi va estetikasini tarbiyalaydi. Har bir chizgi va dog'ning o'zaro mutanosibligi asarda plastik dinamika va statik osoyishtalik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi. Borliqni o'lchash va qog'ozga ko'chirish jarayoni rassomdan yuksak diqqat-e'tibor va vizual xotirani talab etadi. Qalamtasvirning metodologik asoslari san'atshunoslik fanida doimiy tadqiqot obyekti bo'lib, yangi davr talablari asosida takomillashib bormoqda. Shaxsiy uslub va akademik an'analar uyg'unligi qalamtasvir asarining badiiy qiymatini oshiruvchi asosiy mezonlardir. Zamonaviy texnologiyalar rivojlangan davrda ham qo'lda chizilgan klassik qalamtasvir o'zining jozibasi va qadrini yo'qotmadi. Aksincha, u raqamli san'at va dizayn sohalari uchun ham eng asosiy tayanch nuqtasi bo'lib xizmat qilmoqda. Binobarin, qalamtasvir tushunchalarini mukammal egallash rassomga borliqdagi eng murakkab psixologik holatlarni ham chiziqlar tili bilan bayon qilish imkonini beradi. Akademik tizimdagi izchil mashqlar va tahliliy yondashuv ijodkorning tasviriy tafakkurini boyitib, uni badiiy kashfiyotlar sari yetaklaydi. Oxir-oqibat, qalamtasvir — bu san'atkorning borliq bilan bo'lgan vizual muloqoti bo'lib, u insoniyat madaniy merosining eng go'zal sahifalarini tashkil etadi.

[4] Azimov S. Tasviriy san'atda kompozitsiya asoslari. – Toshkent: Cho'lpon, 2008. – B. 38.

ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azimov S. Tasviriy san’atda kompozitsiya asoslari. – Toshkent: Cho‘lpon, 2008.
2. Boymetov B., Abdurasulov S. Chizmatasvir (akademik qalamtasvir asoslari). – Toshkent: Musiqa, 2006.
3. Tolipov N. Qalamtasvir (Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik). – Toshkent: Bilim, 2004.
4. Bulatov S.S. San’at atamalari lug‘ati. – Toshkent: Fan, 2010.
5. Xalilov R. Tasviriy san’at metodologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
6. Li N.G. Osnovi uchebnogo akademicheskogo risunka. – Moskva: Eksmo, 2003.
7. Beda G.V. Osnovi izobrazitelnoy gramoti. – Moskva: Prosveщenie, 1989.
8. Rostovsev N.N. Metodika prepodavaniya izobrazitelnogo iskusstva v shkole. – Moskva: Prosveщenie, 1980.

1.